

RITUALER, HÖGTIDER OCH MANIFESTATIONER

JONAS BROMANDER

Människan har i alla tider ägnat sig åt riter och manifestationer för att knyta den egna gruppen samman och för att markera skiften i tillvaron. Stammen, släkten, nationen, arbetskollegiet är bara några exempel på sammanslutningar som stärks genom att man har gemensamma och överenskomna ritualer och eller manifestationer. Ett kännetecken för ritualen är att den upprepas på ett likartat sätt. Många gånger markerar de också övergångar av olika slag. Valborgsmässoafton markerar övergången från vinter till vår, fredagsölen markerar att man går från vardag till helg och första advent att ett nytt kyrkoår inleds. Det råder även likheter mellan ritualer och manifestation, inte minst för att de båda fungerar som ett kitt som binder en specifik grupp samman. Gränsdragningen dem emellan kan dock ibland vara ganska diffus. Manifestationen behöver inte upprepas så som ritualen, utan det är snarare ett tillfälle då man gemensamt och i kollektiv anda uttrycker en uppfattning eller en opinion. Det kan röra sig om en demonstration, en strejk eller ett tillfälle då man visar sitt gillande eller ogillande för eller emot något. Inte sällan förekommer manifestationer mot våld, miljöförstöring och rasism, för att bara nämna några typer. Men även så kallade motdemonstrationer blir en slags manifestationer. Inte minst har både religion och politik varit arenor för manifestationer och människans rituella liv. Båda dessa områden är också värderingsdrivna, om än ofta utifrån olika bevekelsegrunder. Därför är det särskilt motiverat att skildra några av de vanligaste ritualerna och manifestationerna i ljuset av deras religiösa och politiska förtecken.

Jämförelser mellan religion och politik har engagerat forskare i olika sammanhang och är inget nytt fenomen. Inte minst har fältet diskuterats inom svensk religions-sociologi. Ett område handlar om engagemanget inom kyrkopolitiken (Gustafsson 1977), ett annat om i vad mån befolkningen anser att religiösa organisationer ska engagera sig i samhällsdebatten och ett tredje område handlar om på vilket sätt religion kan fungera som resurs när unga människor formar sina politiska värderingar. (Bromander 2011 och Hagevi 2011)

I takt med att det svenska samhället i allt högre grad individualiseras och att den kollektiva organiseringen – inte minst den religiösa och politiska – blir allt svagare, är det intressant att fråga sig i vad mån samhällets ritualer och manifestationer påverkas och vilka av dessa som i dag fungerar som ett sammanlänkande kitt mellan individer inom olika grupper.

Syftet med den här artikeln är att belysa på vilket sätt religion och politik hänger samman med några av våra stora ritualer och manifestationer. Det har inte varit möjligt att ge en heltäckande bild, men Riks-SOM har för första gången ställt samman

ett frågebatteri kring just ritualer (eller högtider) och manifestationer. Frågan som ställdes löd: *Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande?* Därefter följde ett antal alternativ för vilka man kunde svara *ja* eller *nej*.¹

Ritualtoppen

De alternativ svarspersonerna fick möjlighet att ta ställning till erbjuder en ganska stor variation, från sådant som berör en stor majoritet av befolkningen till sådant som endast ett fåtal ägnar sig åt. Visserligen skulle man kunna tänka sig att fråga efter fler alternativ – till exempel firande av Halloween – men de som återfinns i listan ger en ganska bred bild av hur den svenska befolkningen väljer att ritualisera sina liv och hur vanligt förekommande det är att man ägnar sig åt såväl ritualer som manifestationer. Alternativen är i tabell 1 rangordnade från det mest förekommande till det minst förekommande och man skulle i detta sammanhang kunna tala om en topplista för ritualer.²

Tabell 1 Deltagande i ritualer och manifestationer 2011 (procent)

<i>Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande?</i>	Procentuell andel som svarat "deltagit" under den senaste 12-månadersperioden	n=
Firade din egen födelsedag	86%	3103
Firade midsommar	86%	3087
Tittade på finalen i Melodifestivalen	53%	3096
Tände ljus vid någons grav i samband med alla helgons dag	51%	3096
Firade skolavslutning	40%	3087
Firade Sveriges nationaldag den 6:e juni	25%	3090
Var i kyrkan på 1:a advent	13%	3091
Besökte midnattsmässa eller julotta	11%	3089
Besökte gudstjänst under påskhelgen	10%	3090
Deltog i 1:a maj-demonstration	3%	3087
Deltog i demonstration mot rasism	3%	3092
Firade avslutningen av ramadan (eid al-fitr)	2%	3072
Deltog i Prideparad	2%	3080

Fråga: Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande? Därefter följde ett antal alternativ för vilka man kunde svara ja eller nej.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011

Svarsfördelningen inbjuder till att dela in materialet i åtminstone fyra olika grupper. Den första utgörs av ritualer/högtider som uppmärksammas av en större del av befolkningen. Den andra är sådana ritualer som uppmärksammas av ungefär halva befolkningen. Därefter kommer de som uppmärksammas av 10-25 procent av befolkningen och som fjärde grupp placerar sig de alternativ som relativt få låter sig delta i. Med undantag för avslutningen av Ramadan är dessa sista alternativ att betrakta som listans tydligaste manifestationer.

Såväl födelsedag som midsommar hör till den första gruppen. Det är ungefär 85 procent av hela befolkningen som firar såväl midsommar som egen födelsedag. Den första av dessa två har en direkt kollektiv ansats, där ingen enskild individ står i centrum. Den andra är mer individualistiskt präglad eftersom det är den enskilda individen som utgör högtidens centrum.

Huruvida melodifestivalen är en ritual eller nationell manifestation kan naturligtvis diskuteras, men ungefär halva befolkningen bänkade sig framför TV:n 2011 och fick se Eric Saade vinna i Globen. Ungefär lika många tände ljus vid någons grav under alla helgons dag. Något färre, men ändå hela 40 procent, deltog vid skolavslutning. Inom ramen för alternativet skolavslutning återfinns också studentfirande, vilket kanske är den ritual som mer än något annat i dag fungerar som en passagerit när det gäller övergången från ung till vuxen, eller åtminstone till ung vuxen. Teoretiskt formulerades denna process av den franske etnografen Arnold van Gennep. (Van Gennep 1960).

Firandet av nationaldagen samlar ungefär 25 procent av befolkningen, vilket måste anses som ett högst måttligt engagemang då det är en manifestation vars målgrupp faktisk är hela nationen. De olika typerna av gudstjänster vid advent, jul och påsk når 10 procent eller strax däröver. I den grupp som samlar mindre än 5 procent av befolkningen hamnar 1:a maj-demonstration, demonstration mot rasism och att fira avslutningen av Ramadan. Till denna grupp kan även Prideparaden föras.

Det råder således en betydande variation mellan de olika alternativen, vilket är naturligt eftersom somliga av dem inte ens är relevanta för delar av befolkningen. Avslutningen av Ramadan är ett exempel på detta. En ytterligare analys visar att just den högtiden firas av 80 procent av landets muslimer. (Enligt Riks-SOM 2011). Därmed hamnar avslutningen av Ramadan för den muslimska delen av befolkningen nästan i paritet med midsommarfirandet för befolkningen i sin helhet.

Riternas religiösa och politiska närhet

För att undersöka i vilken utsträckning riter och manifestationer relaterar till religion och politik har tre av SOM-enkätens frågor prövats. Dels är det frågan som lyder *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Det är en fråga som anger politisk inriktning snarare än politiskt engagemang (se även inledningskapitlet i denna volym där den ideologiska självplaceringen över tid finns redovisad). För

att spegla den religiösa närheten prövas två olika frågor, vilka lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Besökt gudstjänst eller religiöst möte? och bett till Gud?* Dessa frågor anger snarare grad av engagemang än religiös inriktning. Det förefaller dock rimligt att anlägga ett sådant perspektiv eftersom Sverige är ett relativt homogent land vad gäller religiös tillhörighet men mer varierat i fråga om religiöst engagemang. Som exempel på detta kan nämnas att närmare 70 procent av befolkningen (6,5 miljoner individer) tillhör Svenska kyrkan, medan ca 3 procent (enligt SOM-studien) betraktar sig som muslimer. Till saken bör nämnas att det inom såväl den kristna och svenskkyrkliga gruppen som i den muslimska kan råda stora teologiska skillnader som väl är i paritet med de politiska skillnader som återfinns på den politiska vänster-högerskalan. Dessa skillnader är dock inte möjliga att utläsa ur SOM-enkäten.

Ungefär en tredjedel avstår från att positionera sig på någon av de båda politiska flankerna utan väljer i stället mittenalternativet. Marginellt fler placerar sig på högersidan än på vänstersidan. Utifrån skalan som löper från 1-5 ger detta ett medelvärde på 3,09, vilket innebär en marginell högervidning. En mer detaljerad beskrivning av fördelningarna för denna fråga finns beskriven inledningsvis i denna bok.

De religiösa frågorna bjuder på betydligt mindre variation än vad de politiska gör.

Tabell 2 Gudstjänst- och bönevanor 2011 (procent)

	Gudstjänst- eller mötesdeltagande n=3073	Bett till Gud n=4556
Ingen gång	68,9	64,2
Någon gång under de senaste 12 månaderna	13,7	9,2
Någon gång i halvåret	5,2	2,9
Någon gång i kvartalet	4,7	2,8
Någon gång i månaden	3,7	4,9
Någon gång i veckan	2,3	4,4
Flera gånger i veckan	1,4	11,6
Total	100	100

Fråga: Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011

En majoritet av den svenska befolkningen avstår från såväl gudstjänstdeltagande som att be till Gud. Detta kan verka paradoxalt, med tanke på Svenska kyrkans höga medlemstal. Det höga kyrkliga medlemstalet och svaga kyrkliga engagemanget är dock något de nordiska länderna har gemensamt och särskiljer dem från stora delar av

övriga världen. Fenomenet har benämnts som *Belonging without Believing*, medan flera andra länder karaktäriseras av *Believing without Belonging*. (Davie 1994). Man kan dock konstatera att något fler ber till Gud än vad som deltar i gudstjänst eller möte. Detta stämmer väl överens med andra studier som visar på att bönefrekvensen överträffar gudstjänstdeltagandet. (jfr Bromander 2011). Medelvärdet på skalan från 1-7 för bön uppgår också till 2,37 medan det för gudstjänst hamnar på 1,73. Mot bakgrund av detta resultat har jag valt att fortsättningsvis använda böneskalan som indikator för religiositet.

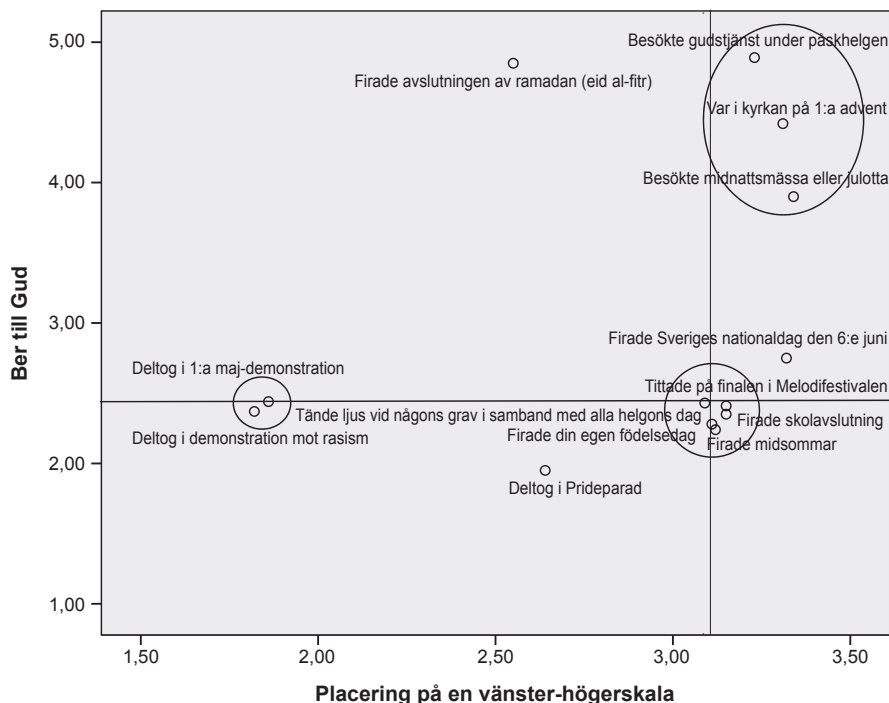
För att illustrera om och i så fall på vilket sätt ritualer och manifestationer hänger samman med religion och politik har jag gjort en så kallad scatterplot där x-axeln anger vänster-högerskalan och y-axeln anger böneskalan. Det lodräta strecket höger om diagrammets mittpunkt markerar medelvärdet för hela populationen (3,09) vad gäller politisk placering och den horisontella linjen anger medelvärdet för bön (2,37). I diagrammet har sedan de olika riterna och manifestationerna placerats in. Läsaren bör notera att axlarna är brutna och att skillnader därför kan förefalla större än vad de i själva verket är. Men att inte bryta axlarna skulle ge till konsekvens att diagrammet blev alltför grötigt och att reella och signifikanta skillnader inte skulle tydliggöras.

Figuren synliggör två öar eller kluster av riter/manifestationer, en kyrklig sekvens och tre outsiders. Låt oss börja med de två öarna. Den första består av fem olika företeelser som varken drar i någon direkt politisk riktning eller i någon religiös engagemangsriktning. Det rör sig om midsommar- och födelsedagsfirande, finalen i melodifestivalen, skolavslutningar samt att tända ljus vid grav i samband med alla helgons dag. Dessa fem alternativ grupperar sig alla i närheten av snittvärdet för både politisk placering och böneaktivitet. De förefaller alltså som både politiskt och religiöst neutrala. Därmed skulle man måhända kunna hävda att detta är vårt lands folkliga ritualer och manifestationer. Intressant är att ljusständningsseden vid allhelgona inte drar åt det mer religiösa hållet. Men just den seden som har en relativt modern etableringsålder tycks vara av sådan karaktär att den tilltalar en bredare grupp än dem som är mer flitiga religiösa aktörer. Det andra klustret drar helt klart åt vänster på den politiska skalan, men tycks också det vara helt religiöst neutralt. Att demonstration vid första maj lockar fler vänstersympatisörer än högersympatisörer är mer eller mindre självklart. Att demonstrationer mot rasism är minst lika vänsterdominerat förefaller visserligen rimligt, men inte lika självklart. Demonstrationen som manifestation är måhända mer vänster- än högerorienterade. Intressant i detta sammanhang är dock att vänsterns historiskt sett stora skepsis mot religionen inte alls gör sig gällande i detta sammanhang. Det tycks helt enkelt som om det inte längre finns någon direkt motsättning mellan ”vänstermanifestationer” och gudstro.

Det jag ovan kallade för en intressant kyrklig sekvens placerar sig något till höger på den politiska skalan. Det är knappast ett kluster, men samtliga alternativ hamnar klart över det bedjande snittet. Detta rör de tre kyrkliga högtiderna. Det finns också en stark positiv korrelation mellan de tre högtiderna. Medan högerorienteringen är

relativt jämnt fördelad mellan de tre ritualerna, följer böneaktiviteten mellan riterna en tydlig rangordning. Påskgudstjänsten som måste betraktas som kristendomens största högtid, vilken handlar om Jesu död och uppståndelse också samlar de mest troende, eller åtminstone de mest frekventa bedjarna. Första advent – som markerar inledningen på kyrkoåret – samlar också många som ber, om än i lägre grad än de som firar gudstjänst i anslutning till påsken. Ett steg ytterligare närmare ett folkligt religiöst uttryck intar julotta och midnattsmässa. Även om traditionen av att be till Gud fortfarande är betydligt över snittet för hela befolkningen har nivån sjunkit betydligt i jämförelse till påskfirarna. Möjligen förklaras denna ”bottennotering” för julotta och midnattsmässa med att de infaller under årets största familjehögtid. När stora delar av släkten är samlad kan man tänka att ett just dessa typer av gudstjänster befolkas av ett antal medföljare som normalt sett varken ber eller deltar i gudstjänst. Detta är naturligtvis en spekulatio men väl så intressant att studera vidare.

Figur 1 Ritualers förhållande till religion och politik 2011

Kommentar: I figuren placeras varje högtid i skärningspunkten mellan religion (bönevanor) och politik (subjektiv placering på vänster-högerskalan) med hänsyn tagen till deras medelvärde på respektive skala. T.ex har de som tittat på finalen i melodifestivalen ett medelvärde för både religion och politik som ligger mycket nära snittet på religion och politik för hela befolkningen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011

Som outsiders placerar sig de som deltar i Prideparad samt Eid al-fitr och nationaldagsfirandet. Två har en accentförskjutning åt vänster på den politiska skalan, men de skiljer sig markant åt vad gäller den religiösa variabeln. Den tredje drar politiskt något åt höger. De som firar avslutningen av fastemånaden Ramadan ber i samma omfattning som de som deltar i påskgudstjänst. Pridedefirarna ber dock till Gud i lägre utsträckning än vad den genomsnittliga svensken gör. Nationaldagsfirarna är generellt något mer till höger än riksnittet och de ber också något mer till Gud.

Några frågetecken

Analysen har identifierat ett antal intressanta samband, men man kan fundera över om det kanske rör sig om skensamband som egentligen låter sig förklaras av faktorer som kön, ålder, boendeort, utbildningsnivå etc. Några av de viktigaste förklaringarna till kyrkligt engagemang brukar nämligen vara kön och ålder. (Bromander 2011) Särskilt kön korrelerar tydligt med bönevanor i den nationella SOM-undersökningen 2011. Medan 74 procent av männen aldrig ber, är motsvarande nivå för kvinnorna 56 procent. Bönevanorna korrelerar också med ålder, om än inte lika starkt. Tydligast blir skillnaden om man jämför åldern på de som ber flera gånger i veckan. Då hamnar de yngsta (16-29 år) på ca 8 procent, medan de äldsta (65-85 år) på 17 procent. Vid kontroll för både ålder och kön kvarstår dock sambandet mellan religiösa högtider och bönevanor. Konstigt hade det nog varit annars.

Däremot uppvisar firandet av nationaldagen ett delvis annat mönster. Det finns nämligen inget samband bland de yngre i fråga om bönevanor och nationaldagsfirande, däremot bland de äldre. Det är främst 16-29 åringarna som inte uppvisar någon lineär association i detta sammanhang. Likaså är de som är uppväxta i annat land (ej norden) mer frekventa nationaldagsfirare än de som växt upp i Sverige eller övriga norden (36 vs 24 procent). Det framgår alltså att dessa grupper är betydligt flitiga bedjare än vad de som växt upp i Sverige eller övriga norden är. Materialet blir för litet för att bryta ner i en multivariat analys, men resultatet antyder ändå att nationaldagsfirandet snarare har etniska än religiösa konnotationer. Firandet tycks helt enkelt mer angeläget för de nya svenskarna, vilka också är flitigare bedjare än andra.

Deltagande i Prideparaden och bönevanor uppvisar ett negativt samband i ovanstående figur. Den bakgrundsfaktor som korrelerar starkast med just deltagandet i Pride är dock huruvida man bor i stad eller på landsbygd, pridedeltagarna är överrepresenterade bland stadsborna. Stad/land korrelerar också med bönevanor, det finns helt enkelt fler flitiga bedjare på landsbygden än i städerna. Eftersom det på totalen är relativt få som deltar i Pridedefestivalen blir nedbrytning svår. Men det går inte att hålla för osannolikt att det negativa sambandet mellan "pride" och religion snarast speglar att Pridedefestivalens upptagningsområde har en överrepresentation av personer som bor i stadsmiljö. Det finns däremot inga förnuftskaäl – eller empiriska skäl – att misstänka att vänsterorienteringen skulle vara ett skenbart samband.

Folklighet med variation i riternas Sverige

Dagens svenska samhälle beskrivs ofta som både pluralistiskt och individualistiskt, ett samhälle där kollektiva värden som en gång gällde en större majoritet av befolkningen fått ge vika. Analysen i detta kapitel bekräftar den bilden men ger också belägg för att vissa riter och manifestationer har direkt folkliga konnotationer. Folkligheten kan egentligen beskrivas utifrån två perspektiv. Å ena sidan det faktum att nästan hela befolkningen deltar i riten, högtiden eller manifestationen, å den andra sidan att tillfället är politiskt och religiöst neutralt. Det har nämligen visat sig finnas ett antal ritualer eller högtider som är att betrakta som politiskt och religiöst neutrala. I denna studie har fem sådana tillfällen varit möjliga att identifiera. Även om uppslutningen kring dem varierar mellan 40 procent och 86 procent är det rimligt att betrakta dem som folkliga eftersom de inte tycks vara värde drivna i varken politiskt eller religiös riktning. Att dessa områden inte samvarierar med religion och politik utesluter naturligtvis inte att de är ideologiskt drivna utifrån andra bevekelsegrunder. Däremot kan man nog ganska säkert säga att ingen av samhällets mer vanligt förekommande ideologier torde stå i vägen för deltagande eller engagemang.

Ett kluster av manifestationer är direkt vänsterorienterade, ett resultat som knappast förvånar. Däremot är det intressant att konstatera deras religiösa neutralitet. Det verkar alltså som att den historiskt ganska starka kritiken mot religionen har avklingat.

Studien representeras även av tre gudstjänstalternativ vilka alla av naturliga skäl har en starkare uppslutning bland de frekventa bedjarna. Resultatet antyder dock att deras religiösa koppling varierar och att i jämförelse med påskgudstjänsten framstår julotta eller midnattsmässa vid jul som betydligt mer folklig, även om dessa tillfällen inte på långa vägar kvalificerar sig för att hamna i det direkt folkliga klustret.

Folklighet med variation är en fras som väl sammanfattar resultaten i detta kapitel. Möjligen kan man också börja ana ett skifte där det etableras nya folkliga riter på bekostnad av äldre. Detta är inget som prövats i denna studie, men kanske är det ett uppslag för framtida forskning. Ljuständningsseden och melodifestivalen är i förhållande till de religiösa riterna vid påsk och första advent förhållandevis moderna och för låt säga hundra år sedan skolkade relativt få från de kyrkligt stora högtiderna. Detta är bara ett exempel på denna typ av skiften.

Noter

- ¹ Se frågeformuläret i bokens slut: fråga 113.
- ² I frågebatteriet fanns ytterligare ett alternativ med. Det handlade om huruvida man varit på semester utomlands. Men med utgångspunkt från ovanstående resonemang kring begreppens definitioner har jag inte funnit att det alternativet kvalificerar sig att ingå i detta sammanhang.

Referenser

- Bromander, Jonas (2011) *I skärningsfältet mellan religion och politik*. Nyckeln till Svenska kyrkan, en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2011.
- Bromander, J. (2011) *Svenska kyrkans medlemmar*. Stockholm: Verbum.
- Davie, Grace (1994) *Religion in Britain since 1945. Believing without Belonging*. Oxford. Blackwell.
- van Gennep, Arnold (1960) *The Rites of Passage*. Chicago.
- Gustafsson, Göran (1977) *Mellan religion och politik: studier av kyrkofullmäktigeinstitutionen*. Verbum.
- Hagevi, Magnus (2011) Är religion och politik skilda världar för svenska ungdomar? *Religion som resurs? Existentiella frågor och värderingar i unga svensks liv*. (Red M Lövheim och J Bromander). Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

